

Krystyna Waszakowa
Uniwersytet Warszawski

Czy nowe zapożyczenia semantyczne przyczyniają się do desakralizacji polszczyzny?

1. Uwagi wstępne

W centrum mojego zainteresowania w niniejszym artykule znajdują się *zapożyczenia semantyczne* – pojęcie to jest odnoszone do znaczeń, które zostały przejęte z obcego języka (lub z zasobu słownictwa międzynarodowego)¹. Zapożyczenia tego rodzaju nie powodują zwiększenia zasobu słów w języku-biorcy – inkorporowane znaczenia wzbogacają semantykę istniejących w nim leksemów².

Przedmiotem analizy są dokonujące się pod wpływem nowych zapożyczeń (ściślej, ich określonych znaczeń) zmiany semantyczne we współczesnej leksyce polskiej obserwowane w okazjonalnych i skonwencjonalizowanych użyciach wybranych leksemów prymarnie odnoszących się do sfery sacrum.

Jako charakterystyczne przykłady współczesnych zapożyczeń semantycznych można wymienić często dziś spotykane, zwłaszcza w języku w mediach, wyrażenia *ikona*, *kultowy*, *stygmatyzacja* w ich znaczeniach odnoszących się do sfery profanum – por. konteksty,

---

¹ Pożyczki te charakteryzują się tym, że są mało widoczne dla przeciętnych użytkowników języka, dlatego też bywają w literaturze przedmiotu nazywane także *zapożyczeniami ukrytymi* w opozycji do zapożyczeń widocznych, jawnych – nowych wyrazów, np. takich jak *dżihad*, *celebryta*, *jacuzzi*.

² Zagadnienie, które tu przedstawiam, wiąże się z tematyką, którą zajmuję się od pewnego czasu, tj. semantycznymi aspektami przejmowania wyrazów obcych do polszczyzny. Zjawisko to badam m.in. pod kątem odpowiedniości między znaczeniem, jakie przejęte słowo wniosło do języka polskiego, a jego znaczeniem (znaczeniami) w języku-dawcy – por. Waszakowa 2010.

zaczepnięte z Narodowego Korpusu Języka Polskiego (oznaczanego dalej skrótem NKJP)³:

Marlon Brando [...] stał się ikoną kina nowych czasów, z którym utożsamiali się młodzi na całym świecie.

W Polsce powstał kultowy do dzisiaj film „Miś” Stanisława Barei.

Celem proponowanych zmian nie jest stygmatyzacja sprawców przestępstw seksualnych.

W podanych przykładach te stosunkowo nowe znaczenia zostały „wyprowadzone” na gruncie języka angielskiego, a nie polskiego. Na ich adaptację w polszczyźnie mogły mieć wpływ wcześniej zapożyczone leksemy, co potwierdzają dane słownikowe.

Z okazjonalnymi użyciami w mediach wyrażen podstawowo łączonych ze sferą sacrum w mediach spotykamy się wcale nierzadko – oto dość typowe konteksty:

Teraz czeka nas piłkarski wielki tydzień. [TV Pr.1. Wiadomości sportowe, nadane po Wielkanocny, 8. 04. 2010]

[...] Najmocniejsze twoje numery taneczne to Colombina, Toreador, Porzucona, Kujawiak... Jednak droga od tych tańców do prawdziwej sztuki wydawała się długa, kamienista, ciernista. Golgota niespokojnej tancerki (NKJP)

Procesy te nie są niczym nowym w rozwoju języków, w tym także słowiańskich. Zaznaczyć jednak trzeba, że obserwowane na przełomie ostatnich stuleci intensywne włączanie do poszczególnych języków pożyczek o angielskim rodowodzie (przejętych z niego albo bezpośrednio, albo pośrednio), przyczynia się do integracji języków, a nawet – zdaniem niektórych badaczy – jest jednym z przejawów globalizacji językowej. W tym kontekście rodzi się również pytanie, czy procesy inkorporacji znaczeń wpływają na laicyzację słownego zasobu polszczyzny?

---

³ Oprócz danych korpusowych i słownikowych wykorzystuję także konteksty z Internetu (głównie z wyszukiwarki Google) oraz wyekscerpowane bezpośrednio z mediów.

Ze względu na ograniczone ramy niniejszego artykułu w polu mojej uwagi znajdzie się tylko leksem *ikona*, zmieniający w ciągu ostatnich dwustu lat swoje znaczenie.

2. Znaczenia rzeczownika *ikona* w języku polskim

W punkcie tym przedstawię semantyczny rozwój zapożyczonego w wieku XIX z języka rosyjskiego leksemu *ikona*, którego znaczenie w polszczyźnie ewoluowało w ciągu ostatnich dwustu lat w powiązaniu z powtórным przejmowaniem do polszczyzny nowych sensów tego słowa. Zaznaczyć trzeba, że w zapożyczeniach semantycznych z drugiej połowy XX wieku i tych całkiem współczesnych roli języka-dawcy (pośredniego bądź bezpośredniego) nie pełnił bynajmniej język rosyjski, ale angielski – na jego gruncie doszło do różnego typu przesunięć znaczeniowych od greckiego źródłosłowu *eikōn* ‘podobizna’.

2.1. Etymologia wyrazu *ikona*

Hasło *ikona* rejestrują słowniki etymologiczne: Bańkowskiego (2000) i Długosz-Kurczabowej (2005), przy czym zawartość hasła jest odmienna⁴. W pierwszym z nich podano następującą rekonstrukcję części rdzennej: „gr. *eikōn* -onos *f* ‘podobizna’ od vb. *eik-* (perf. *eoika*) ‘być podobnym’, pie. *weik. Z gr. por. i łc. *īcōn* -onis *f* ‘obraz, wyobrażenie’”. W drugim słowniku informacji o praindoeuropejskich korzeniach *ikony* nie znajdziemy; autorka zwraca natomiast uwagę na międzynarodowy status tego zapożyczenia i jego związek z polszczyzną, por.:

obraz religijny w kościele prawosławnym, najczęściej malowany na desce, noszący na sobie piętno stylu bizantyńskiego, będący przedmiotem kultu’.
Wyraz zapożyczony z ros. *ikóna* i grec. *eikōn*, łc. *īcōn*; także hiszp. *icono*, wł. *icona*, niem. *Ikona*, ang. *icon*. [...] W drugiej poł. XX w. pojawia się neosemantyzm – informatyczne znaczenie wyrazu *ikona* ‘znak, symbol

---

⁴ Najstarszy słownik etymologiczny języka polskiego, A. Brücknera (1927) hasła *ikona* nie odnotowuje; nie ma go również w nowym słowniku W. Borysia (2005).

pozwalający rozpoznać program’, a następnie ‘każdy znak rozpoznawczy, np. w książce⁵ (Długosz-Kurczabowa 2005: 185-186).

2.2. Rzeczownik ikona w wybranych powojennych słownikach języka polskiego

Ogólnie rzecz biorąc, współczesne słowniki w dość podobny sposób opisują semantykę *ikony*; nie znaczy to jednak, że podane definicje można uznać za paralelne. Zanim ukażę te różnice, przytoczę dane z trzech źródeł: SWJP 1996:⁶

ikona I [...] ‘w sztuce wschodniochrześcijańskiej: obraz najczęściej na drewnie przedstawiający Chrystusa, Maryję lub świętych, malowany według specjalnych kanonów, posiadający wielowarstwową symbolikę; otaczany głęboką czcią oraz kontemplowany jako przedstawienie tajemnic wiary; wieszany w cerkwi lub w domu’: Prawosławne, ruskie, bizantyjskie ikony. Szkoła malarzy ikon w Hajnówce. <gr.> ikona II [...] *inform.* ‘symboliczny obrazek (niekiedy podpisany) na ekranie komputera, którego wybór przez naciśnięcie określonych klawiszy jest dla komputera komendą do wykonania jakiejś operacji (np. uruchomienia programu)’: Zredukować program do ikony. <ang.>

ISJP 2000:

Ikona to 1 obraz przedstawiający Chrystusa, Matkę Boską lub świętych, malowany farbami olejnymi na desce, typowy dla religijnej sztuki prawosławnej. [...] 2 obrazek na ekranie komputera reprezentujący program lub pewną funkcję programu, którego używamy. *Kliknij na ikonie programu, aby go uruchomić.*

USJP 2003:

ikona <ukr., ros., n.-gr. *ikóna*> **1. szt. rel.** «w sztuce bizantyjskiej i wschodniochrześcijańskiej: obraz o tematyce religijnej, przedstawiający

---

⁵ Z użytego przez autorkę terminu *neosemantyzm* można jedynie wnosić, że wyraz *ikona* uznaje za wieloznaczny (źródłosłowo znaczenia informatycznego nie podano).

⁶ Rozwiązania tego i innych skrótów podaję na końcu pracy – por. Literatura i źródła.

Chrystusa, Matkę Boską, osoby święte, sceny biblijne i liturgiczne, malowany na drewnie» ○ Ikony bizantyjskie, ruskie. 2. *inform.* «w systemach operacyjnych lub programach komputerowych: obrazek symbolizujący pewien program lub operację» [...]

Spostrzeżenia, jakie nasunęły mi się przy porównaniu hasła *ikona* w cytowanych słownikach, zbieram w pięciu punktach.

(1) W każdym z branych pod uwagę słowników odnotowano dwa znaczenia omawianego leksemu, przy czym tylko SWJP nadaje im status homonimów (*ikona I* i *ikona II*); w dwu pozostałych *ikona* jest wyrazem polisemicznym.

(2) We wszystkich cytowanych słownikach przy znaczeniu pierwszym umieszczona jest informacja: obraz malowany na drewnie/desce, przedstawiający Chrystusa, Matkę Boską i/lub świętych. Dwa słowniki (SWJP i USJP) łączą ikonę ze sztuką wschodniochrześcijańską (USJP również z bizantyńską); tylko w ISJP podano: „typowy dla religijnej sztuki prawosławnej”. Występujące w tych definicjach określenia: *sztuka wschodniochrześcijańska*, *sztuka bizantyńska*, *sztuka prawosławna*, choć związane ze sobą, nie są zakresowo paralelne – odnoszą się do różnych okresów historii Kościoła, jego zasięgu terytorialnego i form obrządków. Termin *sztuka wschodniochrześcijańska* przywołuje Kościoły chrześcijańskie obrządku wschodniego (bez sprecyzowania o jakie dokładnie tereny chodzi i o którą fazę kształtowania się tego kręgu religijno-kulturowego), z kolei *sztuka bizantyńska* to sztuka cesarstwa bizantyńskiego, wyrosła z połączenia tradycji bardzo różnych, np. greckich, syryjskich, azjatyckich itp. Proces kształtowania się tego, co bardzo nieprecyzyjnie ujmuje się jako sztukę prawosławną czy sztukę bizantyńską, trwał całe stulecia i różnicował się w zależności od terytorium i wydarzeń historycznych. W tym artykule nie ma miejsca na rozwijanie poszczególnych – bardzo zróżnicowanych i skomplikowanych – wątków, więc wypada określić ich ogół, przy wszystkich uświadamianych, a w świecie chrześcijaństwa zachodniego nie docenianych i nie traktowanych jako istotne, odrębnościach (np. kościołów przedchalcedońskich i pochalcedońskich), jako sztukę wschodniochrześcijańską. Sztuka prawosławna rozwinęła się w Kościołach wyznających chrześcijaństwo w odmianie wschodniej – doktrynalnie bardzo bliskiej chrześcijaństwu zachodniemu – ale niezwykle silnie związanej z wizją sztuki (m.in.

architektury sakralnej i malarstwa sakralnego), której kolebką było Bizancjum.

(3) SWJP w największym stopniu uwzględnia wiedzę o świecie, por. „malowany według specjalnych kanonów, posiadający wielowarstwową symbolikę; otaczany głęboką czcią oraz kontemplowany jako przedstawienie tajemnic wiary; wieszany w cerkwi lub w domu”. Należy jednak zauważyć, że określenie „przedstawienie tajemnic wiary” nie odróżnia ikony od innych obrazów o tematyce religijnej, nie oddaje autentycznej wartości ikony prawosławnej, jej duchowego fenomenu – *obraz* jest bowiem jednym z kluczowych pojęć prawosławnej teologii.

(4) Rzeczownik *ikona* w znaczeniu informatycznym jest definiowany podobnie; w ISJP i USJP jego związek z *ikoną 1* zdaje się podtrzymywać przede wszystkim leksem *obrazek*; dodatkowo także wyrażenia *symboliczny, reprezentujący, symbolizujący*.

(5) Tylko SWJP zaznacza angielski rodowód znaczenia informatycznego wyrazu *ikona*. Na marginesie dodam, że termin ten zdążył już zakorzenić się w polszczyźnie ogólnej – jest nie tylko dobrze znany tym jej użytkownikom, którzy posługują się komputerem, ale i coraz powszechniej używany przez ogół mówiących.

2.3. Teologiczne znaczenie ikony

Irina Jazykowa w studium *Świat ikony* pisze:

Obraz po grecku – εικων (eikon). Stąd pochodzi słowo „ikona”. Jednakże tak samo jak rozróżniamy Słowo i słowa, winniśmy też rozróżniać Obraz i obrazy, a w węższym sensie ikony (w rosyjskim języku potocznym nie przypadkiem zachowało się nazwanie ikon – „obrazy”). [...] Bóg stwarza świat, dając wszystkiemu Obraz. On sam, nie mający obrazu, jest praobrazem wszystkiego, co istnieje w świecie. [...] Cały świat jest przeniknięty Słowem i cały świat jest napełniony Obrazem Bożym, nasz świat jest ikonologiczny (Jazykowa 2007: 11).

O teologii ikony jest mowa w rozbudowanym haśle *ikona* zamieszczonym w *Encyklopedii Katolickiej* – zacytuję tu jedynie wybrane fragmenty:

I[kona] nie jest zatem portretem Osoby Boskiej ani też ilustracją do *Pisma św.* [...] jest takim obrazem, dzięki któremu wierny przeżywa rel[igijny] stosunek do Boga, jest świadectwem wiary Kościoła we wcielenie, Osobę Syna Bożego oraz przebóstwienie niektórych ludzi na drodze łaski (i. świętych); z tych względów tworzenie i. obwarowane było szczególnymi rygorami tak w zakresie formy, jak i wzorów ikonogr[aficznych], malowanie zaś i. (*ikonopisanie*) stanowiło swego rodzaju akt sakralny [...] Ikona., ściśle związana z teologią obecności, jest miejscem promieniowania obecności boskiej – teofanią, a jej celem jest ukazywanie niewidzialnej „istoty”, dlatego materialna strona zjawisk jest w i. nieistotna i świadomie zredukowana; ikona nie odtwarza natury, co najwyżej szkicuje schematyczny kształt oraz akcentuje przyporządkowanie duchowi (EK 1997: 8-10).

Przytoczone wcześniej słownikowe definicje *ikony* nie oddają jej znaczenia stricte teologicznego, ciągle żywego w prawosławiu i grekokatolicyzmie. Przedstawiają one ikonę w postaci zdesakralizowanej w tym sensie, że mówią o niej jedynie jako o obrazie malowanym na desce / drewnie, owszem, malowanym według specjalnych kanonów, mającym swoją wielowarstwową symbolikę, będącym przedstawieniem tajemnic wiary. Nie ujmują natomiast ikony w kategoriach obecności Boga, będącej immanentną cechą ikony w jej pierwotnym znaczeniu. Sakralność ikony nie wyraża się bowiem w tym, że jest ona deską z namalowanymi (nawet z zachowaniem wszelkich kanonów) tematami sakralnymi⁷.

2.4. *Nowsze użycia wyrazów ikona, ikoniczny w polszczyźnie (nie poświadczone w SWJP, ISJP, USJP)*

W okresie powojennym polszczyzna wzbogaca się nie tylko o znaczenie informatyczne leksemu *ikona*, odnotowane w trzech wskazanych w tytule tego punktu słownikach. W kolejnych dziesięcioleciach do istniejących znaczeń dołączają nowe sensory o anglosaskim rodowodzie.

---

⁷ Warto również w tym miejscu odwołać się do myśli teologicznej: „Celem ikony jest skierowanie naszej uwagi ku Praobrazowi – przez jedyny Obraz Wcielonego Syna Bożego – ku Bogu Niewidzialnemu. Droga ta polega na wyjawieniu Obrazu Bożego w nas samych. Kult ikony oznacza oddawanie czci Praobrazowi, modlitwa przed ikoną jest stanem wobec Nieosiągalnego i Żywego Boga. Ikona jest jedynie znakiem Jego obecności. [...] Ikona jest swego rodzaju oknem prowadzącym ku światu duchowemu. Stąd wynika jej szczególny język, w którym każdy znak – symbol oznacza coś więcej niż on sam (Jazykowa 2007, 15, 22).

2.4.1. Ikona – symbol, znak rozpoznawczy czegoś (zjawiska związanego z działalnością człowieka)

Słownik języka polskiego pod red. M. Szymczaka jako pierwszy z powojennych leksykonów polszczyzny⁸ rejestruje następujące znaczenie przymiotnika *ikoniczny*: „2. <<dotyczący obrazu, zobrazowania; plastyczny>>: Elementy ikoniczne dzieła artystycznego. Symbole ikoniczne miast. Rozpoznawać artystę po układach ikonicznych w jego dziełach”. W haśle tym znalazł się także termin *znak ikoniczny* opisany jako: „coś, co jest uosobieniem cech określających nieomylnie daną postać lub rzecz; znak rozpoznawczy, symbol czegoś” (SJPSz). Wprawdzie nie zostało ono poprzedzone żadnym kwalifikatorem, jednak trudno je uznać za nie nacechowane erudycyjnie⁹.

Znaczenie to wyrażają konstrukcje, w których *ikona* występuje zwykle w połączeniu z rzeczownikiem w dopełniaczu (*ikona czego*). W zdecydowanej w mniejszej liczbie kontekstów z przymiotnikiem odrzeczownikowym¹⁰. Por. charakterystyczne przykłady:

---

⁸ Przymiotnika *ikoniczny* nie odnotowuje SJPD (wraz z Suplementem); przy rzeczowniku *ikona* w leksykonie tym podano tylko jedno znaczenie: „<<w chrześcijańskich kościołach wschodnich obraz o tematyce religijnej, będący przedmiotem kultu>>”.

⁹ Wydaje się, że w zakresie tego terminu zmieści się również znany z teorii Ch. Pierce’a *znak ikoniczny /ikona* – znak motywowany podobieństwem do swojego desygnatu; znaki ikoniczne obrazowo naśladują cechy realnych obiektów – są to np. diagramy, mapy, piktogramy (za: H. Buczyńską-Garewicz, *Semiotyka Pierce’a*. Warszawa 1994).

¹⁰ To znaczenie rzeczownika *ikona* jako pierwszy (i jak dotąd chyba jedyny) spośród polskich słowników odnotowuje WSWO. Zamieszcza je jako drugie, przed 3. informatycznym – por.: „2. rzecz lub osoba będąca symbolem czegoś”. Ciekawe, że pierwsze znaczenie przynosi treści dość bliskie znaczeniu teologicznemu *ikony* – jest więc ono odmienne od tych, jakie podają wcześniej cytowane słowniki. Por.: „1. <<w sztuce bizantyjskiej i wschodniochrześcijańskiej: obraz o tematyce religijnej, przedstawiający osoby święte, sceny biblijne i liturgiczno-symboliczne, będący odbiciem boskiego praobrazu, malowany na drewnie>>”.

Czym był zamek, który dzisiaj jest traktowany jak ikona miasta, obok wizerunku Św. Piotra? (NKJP)

Zapewne słyszał każdy o słynnych trzech stylach kolumn made by Grecja. Dorycki, joński, koryncki. Jest to chyba ikona świetności kultury starożytnych Greków. (NKJP)

[...] motocykle Junak, WFM i WSK. Junak to ikona motoryzacji do dziś. (NKJP)

Chanel N° 5 to nie sezonowy zapach, to ikona kultury (Rejakowa 2010: 207).

Wydaje się, że zarejestrowany w SJPSz termin *znak ikoniczny* dziś jest używany w mediach głównie w postaci skondensowanej (jednowyrazowej) struktury *ikona*. Funkcjonuje ona jako ustabilizowana nazwa symbolu, znaku rozpoznawczego, przy czym jego referencja jest bardzo szeroka, zarazem mało sprecyzowana. Jak pokazują przykłady, za ikonę może być uznany zamek, greckie kolumny reprezentujące trzy style antyczne, motocykle produkowane w PRL-u, a nawet perfumy (ich zapach). Przypisanie tym obiektom cechy 'bycia ikoną' zwykle łączy się z ich pozytywnym wartościowaniem (wyrażanym *expressis verbis* lub za pomocą konotacji) jako rzeczy ogólnie znanych, z jakichś względów cennych albo lansowanych jako te, które za takie powinny być uważane.

2.4.2. *Ikona – o znanej postaci, osobie zwykle związanej z kulturą masową, zwłaszcza popkulturą (piosenkarzu, aktorze), sportowcu (zespolu sportowym) itp., traktowanym jako bożyszczę; idol*

W opinii używającego wyrażenia *ikona* w tym rozumieniu, tak określony obiekt zasługuje na najwyższe uznanie, a w przypadku osób – nawet na uwielbienie, połączone z rodzajem kultu. Ta ostatnia postawa dotyczy zwłaszcza idoli kultury popularnej, silnie kreowanych w mediach. Por. przykładowe konteksty wybrane z bardzo licznie reprezentowanych w NKJP tego typu użyć:

W Ostrawie pojawi się również charyzmatyczna ikona rocka – Marianne Faithfull o głosie, jakiego nie ma nikt na świecie. [...] Jest byłą kochanką Micka Jaggera z Rolling Stones. [...] niegdyś była bohaterką skandali i narkotykowych ekscesów. (NKJP)

[Czesław Niemen] *Czy można nazwać go legendą polskiej sceny muzycznej? Skąd w końcu wzięła się jego popularność? Oj, tak, oczywiście to ikona polskiej muzyki rozrywkowej. Była to postać wielce charyzmatyczna, którą charakteryzował bunt wobec otaczającego świata.* (NKJP)
Korzystając z przerwy w rozgrywkach prezentujemy dwa zespoły RLPS. Jeden to permanentny faworyt rozgrywek, prawdziwa ikona ligi amatorów [...] (NKJP)

Użycia *ikony* jako określenia znanej kręgom wielbicieli, fanów postaci ze „świata” kultury masowej mają zwykle charakter wypowiedzi hiperbolizujących. Tak rozumiana *ikona* staje się synonimem *idola* – odnosi się do osoby cieszącej się szczególną popularnością, bezkrytycznie uwielbianej i naśladowanej, uznawanej za bożyszcze.

2.4.3. *Ikona – o osobie będącej w przekonaniu nadawcy symbolem najwyższych wartości: narodowych, służby ludziom, wielkiego poświęcenia itp.*

Nieco inne odcienie znaczeniowe wyrażają użycia wyrazu *ikona* w połączeniu z rzeczownikami wskazującymi na nieprzedmiotowy obiekt (może być nim jakieś zjawisko, rodzaj aktywności społecznej, działalności zorientowanej na czynienie dobra, służby ojczyźnie itp.), którego symbolem jest osoba uznana za *ikonę*. W niektórych z tego typu kontekstów leksem ten staje się semantycznie bliski wyrażeniom typu *bohater narodowy, patriota*. Użycia te, podobnie jak wymienione w poprzednim punkcie, są także wartościujące – w intencji nadawcy jest to zawsze wysoka ocena pozytywna. Por. przykładowe konteksty¹¹:

Katastrofa pod Smoleńskiem uczyniła z prezydenta Lecha Kaczyńskiego narodową ikonę – pisze w najnowszym wydaniu niemiecki tygodnik „Der Spiegel”. Onet.pl

---

¹¹ O paralelnych konstrukcjach w języku niemieckim, takich jak: *Folk-Ikone Bob Dylan, Die Handball-Ikone Bernhard Kempa [...], die Pop-Ikone Madonna*) pisze A. Nagórko; jej zdaniem, wyrażenia tego typu świadczą, że „wyraz ten jest używany dziś w publicystyce dla nazwania osobowego symbolu jakiegoś ruchu, prądu, zjawiska” (Nagórko 2000: 44-45).

Jan Paweł II stał się „ikoną służby” - tak dziennik watykański „L’Osservatore Romano” scharakteryzował 89. podróż apostolską Papieża. Nie było w niej nic z tryumfalizmu, odbyła się w skomplikowanych realiach krajów i Kościoła z trudnymi problemami. Sprostali im 79-letni Ojciec Święty – świadomy potrzeby autentycznej służby dla sprawy ewangelizacji świata u progu nowego tysiąclecia. (Internet, Wyszukiwarka Google)
Osiemdziesięcioparoletnia, schorowana Anna Walentynowicz, ikona „Solidarności”, przyjechała do Raciborza, by opowiadać o historii związków zawodowych. (NKJP)

Należy zaznaczyć, że granice między tym profilem semantycznym *ikony* a zilustrowanym poprzednią grupą cytatów nie są ostre: *ikona* rozumiana jako *idol* bywa również symbolem wartości narodowych, duchowych. Tego typu użycia leksemu *ikona* są znamienne dla współczesnego języka w mediach, bynajmniej nie tylko polskich, nastawionych na ekspresywne nazywanie (wręcz etykietowanie) zjawisk, ukazywanie ich w hiperbolicznej perspektywie. Chodzi o konteksty typu:

Małysz to pierwsza od dziesięcioleci rozpoznawalna „ikona” polskich sportów zimowych. (NKJP)
Na polu bitwy poległa gwiazda amerykańskiego futbolu Pat Tilman. Po śmierci stał się ikoną amerykańskiego patriotyzmu (Polityka 2004, 25)
Uczestnicy spotkań w Lednicy czekają na słowa Jana Pawła II, niektórzy z nich uważają go za swojego idola, dla części jest współczesną ikoną katolicyzmu (NKJP)

Na marginesie dodam, że interesujący pod tym względem „przypadek” stanowił Ojciec Święty Jan Paweł II, przez niektóre media kreowany na idola młodzieży. Por. następujący cytat, w którym papież jest postrzegany „dwuocznie”: jest zarazem ikoną katolicyzmu i idolem:

[...] papież – ikona katolicyzmu był niczym idol, który przybywał z dalekiej krainy, wchodził na scenę otoczony bogactwem i ogromną publicznością i dawał spektakl. Owsiak też daje spektakl, tyle że jest w nim bardziej autentyczny, znacznie mniej rytualny niż papież. [...] Owsiak w znacznie większym stopniu niż papież, uosabia dla przeciętnego człowieka ewangeliczną zasadę miłości bliźniego. Mniej o tym mówi, ale - z pewnością - wciela ją w życie. Mimo że jest tylko idolem. I tak Owsiak jako idol kultury

masowej sprawdza się w roli autorytetu, tak autorytet Jan Paweł II sprawdzał się doskonale w roli idola. A co było bardziej autentyczne, tego nie wie nikt. (Internet, Wyszukiwarka Google)

3. Czy w polszczyźnie nastąpiła desakralizacja rzeczownika ikona?

Dane leksykograficzne i korpusowe pozwalają stwierdzić, że o desakralizacji podstawowego znaczenia leksemu *ikona* ‘obraz kultowy związany z Kościołem wschodnim’ (bezpośredniego zapożyczenia z języka rosyjskiego) nie jest łatwo jednoznacznie orzec.

W szerszej perspektywie, uwzględniającej relacje między językami, kwestia ta również nie rysuje się wyraźnie. Jako termin informatyczny *ikona* jest polską repliką angielskiego rzeczownika *icon*, będącego podstawą istniejących w wielu językach paralelnych wyrazów (mających status międzynarodowy). Przesunięcie semantyczne od znaczenia podstawowego, bezpośrednio opartego na greckim źródłosłowie: ‘to, co jest obrazem czego’ (nie w rozumieniu sakralnym!) dokonało się na gruncie języka angielskiego, a nie polskiego. W tym miejscu przypomnę, że znaczenie informatyczne rzeczownika *icon* rejestruje jako trzecie słownik Collinsa (CCED); w słowniku Webstera nie jest ono odnotowane – por. Webster’s 1986: 1121.

Przy interpretacji *ikony* z kwalifikatorem *informatyczny*, czyli jako wyrazu powstałego na skutek rozszerzenia semantycznego (lub tak interpretowanego synchronicznie) za element łączący oba znaczenia można by uznać cechy: ‘obrazek’, ‘symboliczny’. Być może taką interpretację sugerują definicje w dwu słownikach: ISJP, USJP, w których leksem *ikona* potraktowano jako wyraz polisemiczny.

W świetle cytowanych informacji na temat *ikony* jako obiektu kultu (obrazu, dzięki któremu wierny przeżywa religijny stosunek do Boga) podjęta przez redakcję SWJP decyzja o uznaniu za homonimy *ikony* w znaczeniu sakralnym i *ikony* w znaczeniu informatycznym (nie wyrażającym treści sakralnych) wydaje się w pełni uzasadniona.

Za anglosaskim rodowodem *ikony* również w znaczeniu ‘znak rozpoznawczy, symbol czego’ jednoznacznie przemawiają dane słownikowe – por. hasło *icon* w słowniku Collinsa (CCED 1995):

1 If you describe something or someone as an icon, you mean that they are important as a symbol of something". ...*Britain's favourite fashion icon, the Princess of Wales. ...Picasso and the other icons of modernism.* [...] 2 An icon is a picture of Christ, the Virgin Mary, or a saint painted on a wooden panel. Icons are regarded as holy by some Christians. 3 An icon is a picture on a computer screen representing a particular computer functions [...] ¹².

Z kolei *Słownik Webstera* przy 2. znaczeniu rzeczownika *icon* wyróżnia dwa podznaczenia (w porządku ewolucyjnym):

a: a sacred image venerated in churches and homes of Eastern Christianity depicting Christ, the Virgin Mary, a Saint, or some other religious subject in the conventional manner of Byzantine art and typically painted on the small wooden panel [...] b: an object of uncritical devotion: IDOL [...].

Związek kolejnego zapożyczenia semantycznego: *ikony* jako synonimu *idola* ze znaczeniem religijnym leksemu *ikona* – w polszczyźnie podstawowym (nie tylko genetycznie) – wydaje się słaby. O jego istnieniu świadczą jednak konteksty, w których na zasadzie konotacji (w sztuce – stylizacji) bywa przywoływane podobieństwo cech *ikony* ‘wizerunku idola kultury popularnej’ do *ikony* w znaczeniu sakralnym. Por. przykłady:

Tak czy owak Warhol umiał zarabiać pieniądze [...]. Tak wielkie, że w rok po jego śmierci jedna tylko „amerykańska ikona” [...] Marilyn Monroe, osiągnęła na aukcji kwotę 484 tys. dol. (NKJP)

Jak wiadomo, sztuka Warhola była inspirowana malarstwem ikonograficznym; owa *amerykańska ikona* przedstawiała gwiazdę filmową, Marylin Monroe na złotym tle¹³.

Refleksja nad tym, co łączy oba te znaczenia: sakralne i sekularne, prowadzi do wniosku, że ogniwem tym jest *wyobrażenie postaci*. Ikony

---

¹² Jak widać, znaczenie świeckie jest podane jako pierwsze, a sakralne jako drugie.

¹³ W tym miejscu kolejny raz odwołam się do monografii Iriny Jazykowej (2007: 31-32): „Tło klasycznej ikony jest złote. [...] W hierarchii kolorów pierwsze miejsce zajmuje złoty. Jest to jednocześnie kolor i światło. Złoto oznacza jasność Bożej chwały, w której przebywają święci, jest to światłość niestworzona, nie znająca dychotomii „światłość-ciemność”.

religijne są swego rodzaju portretami Matki Boskiej, Jezusa, świętych¹⁴. Ikony „ze sfery profanum” początkowo także dotyczyły postaci (jak np. Marilyn Monroe przedstawianej przez Warhola na złotym tle), a dopiero z czasem również innych znaków rozpoznawczych, zwykle kojarzonych z daną postacią (niekoniecznie osobową), jej wyobrażeniem. Por. konteksty:

Podobnie jak Diana Vreeland Anna Wintour stała się ikoną mody. Szczególnie charakterystyczna była jej fryzura „na pazia”. (NKJP)

Wyrafinowane angielskie fasony, noszone przez Naomi Watts, uczyniły ją ikoną brytyjskiego szyku (Rejakowa 2010: 207).

Niedźwiedzie ikony narodowe [tytuł artykułu J. Faryny – Prace Filologiczne 2010].

Nie ma wątpliwości, że znaczenie sekularne, ujawniające się w schemacie składniowym coś /ktoś jest ikoną czego, jest wtórne, utworzone na gruncie języka angielskiego. Przytoczone konteksty ukazują, że zakres zjawisk, do których odnoszą się prawostronnie implikowane przez leksem *ikona* (w jego znaczeniu niereligijnym) rzeczowniki w dopełniaczu, jest szeroki, choć ograniczony do desygnatów nieprzedmiotowych – por. *ikona służby /mody /PRL-u /katolicyzmu / motoryzacji*, a także *ikona miasta* ‘tego, co stanowi o charakterze miasta’. Z kolei lewostronne implikacje dotyczą przede wszystkim desygnatów osobowych (*Elvis Presley – ikona popkultury. / Minister Religa – ikona polskiej kardiologii.*), ale też i rzeczy – pośrednio związanych z działalnością człowieka, por. *Motocykl Junak to ikona motoryzacji. / McDonalds – ikona multikorporacji.* (NKJP), *Żyrandole z kryształami [...] Stały się współczesną ikoną dekoracji* (Rejakowa 2010: 207).

W połączeniach typu *ikona Matki Boskiej z Dzieciątkiem / św. Mikołaja / z wizerunkiem Chrystusa Przemienionego* wypełniona implikacja prawostronna ma zgoła inny charakter: precyzuje, kogo przedstawia ów obraz lub kto tę ikonę namalował („napisał”), por. *ikona Jerzego*

---

¹⁴ W monografii Iriny Jazykowej (2007: 25) czytamy: „Pierwsze ikony przypominają późnorzymski portret, są namalowane w sposób realistyczny i uczuciowy. [...] Ikona jest malowana z punktu widzenia wieczności. Ikona może zachować niektóre charakterystyczne cechy przedstawianej postaci – wzrost, płeć, sytuację społeczną i tym podobne. Jednakże twarz na ikonie jest obliczem zwróconym ku Bogu. [...] Najważniejsze w ikonie jest oblicze”.

Nowosielskiego (NKJP). Ikony w tym znaczeniu mogą podlegać swego rodzaju desakralizacji – wolno sądzić, że nie każdy obrazek malowany na desce w sposób właściwy ikonom jest ikoną w znaczeniu teologicznym. Ikony sprzedawane jako dewocjalia nie są ikonami w prawdziwym, tj. sakralnym, teologicznym sensie tego pojęcia, o jakim czytamy w studium Językowej *Świat ikony* i w *Encyklopedii Katolickiej*.

Literatura i źródła

- Bańkowski, Andrzej 2000: *Etymologiczny słownik języka polskiego*, Warszawa.
- Boryś, Wiesław 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Brückner, Aleksander 1927: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków.
- CCED 1995 → *Collins Cobuild English Dictionary*. The University of Birmingham. London.
- Crystal, David 1999: *The Cambridge Encyclopedia of Language. English as a Global Language*. Cambridge.
- Długosz-Kurczabowa, Krystyna 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- EK 1997 → *Encyklopedia katolicka*, red. S. Wielgus i in., tom VII, Lublin.
- ISJP 2000 → *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, Warszawa.
- Jazykowa, Irina 2007: *Świat ikony*. Przekł. z jęz. ros. H. Paprocki. Warszawa.
- Nagórko, Alicja 2000: „Świecki język – przeobrażenia semantyczne słownictwa religijnego (na materiale niemieckim)”, w: *Biuletyn PTJ LVI*, 39-48.
- NKJP → *Narodowy Korpus Języka Polskiego* (wersja tekstowa):
<http://www.nkjp.pl/>
- Rejakowa, Bożena 2010: *Kulturowe aspekty języka mody*. Lublin.
- SJPSz 1978-1981 → *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak. Warszawa.
- SW 1900-1927 → *Słownik języka polskiego* (tzw. *Słownik warszawski*), red. J. Karłowicz, Adam Kryński, Władysław Niedźwiedzki, t. 1-8, Warszawa, wyd. 2. Fototypiczne, Warszawa 1952-1953.
- SWJP 1996 → *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa.
- USJP 2006 → *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, Warszawa.
- Waszakowa, Krystyna 2010: „Adaptacja słowotwórcza i semantyczna zapożyczeń we współczesnej polszczyźnie”, w: Н.Ф.Клименко і Э.А.

Карпіловська, red., *Відображення історії та культури народу в словотворенні*, Київ, 2010, 47-59.

- Webster 1986 → *Webster's Third New International Dictionary of the English Language*. Vol. II: H to R. Philippines. (Principal copyright 1961).
- WSWO 2005 → *Wielki słownik wyrazów obcych PWN*, red. M. Bańko. Warszawa.

Streszczenie

Przedmiotem analizy są dokonujące się pod wpływem nowych zapożyczeń (ściślej, ich określonych znaczeń) zmiany semantyczne we współczesnej leksyce polskiej obserwowane w okazjonalnych i skonwencjonalizowanych użyciach wybranych leksemów prymarnie odnoszących się do sfery sacrum. W polu uwagi znajduje się leksem *ikona* – rozbudowujący w ostatnim pięćdziesięcioleciu swój zakres semantyczny w wyniku kolejnych zapożyczeń jego nowych znaczeń powstałych na gruncie języka angielskiego.

Waszakowa, Krystyna

Professor, Polonistischen Fakultät der Universität Warschau – Institut Języka Polskiego. 1982 Promotion (Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki z formantami paradygmatycznymi). 1994 Habilitation (Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne obce). 2007 Professor. Od 1998 członek Komisji Słowotwórstwa przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów. Zainteresowania naukowe: słowotwórstwo, semantyka, leksykologia, pragmatyka językoznawcza. Ponad 100 publikacji, w tym 3 książki autorskie.

Werkauswahl:

2000: >>Podstawowe nazwy barw i ich prototypowe odniesienia. Metodologia opisu porównawczego<<, in: *Studia z semantyki porównawczej*. – 2002: >>Nowe derywaty słowotwórcze i ich struktury konceptualne (na przykładzie języka polskiego)<<, in: *Slavische Wortbildung: Semantik und Kombinatorik*. – 2003: >>Przejawy tendencji do internacjonalizacji w systemach słowotwórczych języków zachodniosłowiańskich<<, in: *Słowotwórstwo / Nominacja*. – 2003: >>Kognitywne aspekty tworzenia nowych derywatów słowotwórczych (na przykładzie języka polskiego)<<, in: *Słowotwórstwo / Nominacja*. – 2005: Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny. –

2007: >>*Derywaty słowotwórcze w tekście*<<, in: Biuletyn PTJ. – 2009:
>>*Perspektywy badań porównawczych w zakresie semantyki leksykalnej w
świecie językoznawczych teorii kognitywnych*<<, in: LingVaria.